

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ШЕВЧИШЕНА КАТЕРИНА ПЕТРІВНА

УДК 343.985.7:344.13(477)

Розслідування воєнних злочинів в Україні

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Науково-дослідному інституті публічного права

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Тарасенко Олег Сергійович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
заслужений діяч науки і техніки України
Власова Ганна Петрівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри публічного права факультету права
та міжнародних відносин

доктор юридичних наук, доцент
Єрмаков Юрій Олександрович,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
проректор

Захист відбудеться 10 травня 2024 року о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 9 квітня 2024 року

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Оксана ХАБЛО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стало найскладнішим викликом для всього цивілізованого світу. Невиправдана, неспровокована військова агресія завдала непоправних фізичних і моральних страждань українському народу. Методи ведення воєнних дій росією проти України є грубим порушенням законів і звичаїв війни та визнаються міжнародним гуманітарним правом воєнними злочинами, вчинення яких є загальноприйнятою стратегією військово-політичного керівництва країни-окупанта.

Згідно з офіційною статистикою Національної поліції України, станом на 1 січня 2024 року органами досудового розслідування зареєстровано 110,7 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів.

Водночас офіційна статистика повною мірою не відображає масштабів вчинення воєнних злочинів, що обумовлено низкою обставин: відсутність доступу на території, тимчасово окуповані російською федерацією, що унеможливорює встановлення фактів їх вчинення, проведення слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, обшук, допит, слідчий експеримент), виявлення осіб, причетних до вчинення воєнних злочинів, встановлення потерпілих (жертв), а також свідків та очевидців; систематичні обстріли прифронтових зон і високий рівень небезпеки на деокупованих територіях, пов'язаний із замінуванням місцевості, що суттєво ускладнює проведення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; відсутність належної нормативно-правової бази, що регламентує порядок взаємодії органів досудового розслідування з міжнародними організаціями під час розслідування воєнних злочинів; низький рівень підготовленості працівників слідчих та оперативних підрозділів унаслідок недостатнього практичного досвіду з виявлення, документування та розслідування воєнних злочинів.

Серед монографічних робіт останніх років, присвячених кримінально-правовим та кримінологічним аспектам досліджуваної тематики, варті уваги передусім такі: В. П. Базов «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину)» (2008), В. О. Миронюк «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (2008), В. В. Михайленко «Воєнні злочини в міжнародному праві» (2017), М. В. Піддубна «Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у кримінальний кодекс України» (2020), Ю. В. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри» (2023). Окремі аспекти розглядуваної проблематики висвітлено в колективній монографії «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» (Riga, Latvia, University of Applied Sciences, 2023).

Важливе значення для дослідження обраної тематики становлять наукові публікації, присвячені вивченню різних аспектів розслідування воєнних злочинів. Ідеться про праці таких науковців, як С. П. Баладига, С. В. Банах, Г. П. Власова, О. М. Дуфенюк, Ю. О. Єрмаков, Н. О. Кононенко, Ю. О. Пілюков, І. В. Пиріг, Г. К. Третяник, В. М. Шевчук, М. В. Шепітько, В. В. Юсупов, І. В. Гловюк, І. І. Когутич, У. З. Коруц, М. І. Смирнов, О. С. Тарасенко, Р. П. Чича та ін.

Увагу акцентовано на дослідженнях зарубіжних учених, з-поміж яких Келлі Доун Аскін (Kelly Dawn Askin) «Воєнні злочини проти жінок: обвинувачення в міжнародних трибуналах з воєнних злочинів» (1997), Ларрі Мей (Larry May) «Воєнні злочини та справедлива війна» (2007), Джеррі Дж. Сімпсон (Gerry J. Simpson) «Закон, війна та злочин: воєнні злочини, судові процеси та переосмислення міжнародного права» (2007), Ліндсей Фрімен (Lindsay Freeman) «Цифрові докази та судові переслідування за воєнні злочини: вплив цифрових технологій на міжнародні кримінальні розслідування та судові процеси» (2017), Живуцька-Козловська Ельжбета (Zywucka-Kozłowska Elzbieta) «Значення судової експертизи у виявленні виконавців воєнних злочинів» (2023) та ін.

Водночас, попри безперечну цінність зазначених напрацювань, слід констатувати, що наразі серед вітчизняних науковців відсутнє комплексне ґрунтовне дослідження, присвячене розслідуванню воєнних злочинів, що зумовлює потребу в проведенні цільової розробки та визначає актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 № 119/2021), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р); Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Тему дисертації затверджено Вченою радою НДІ публічного права 2 жовтня 2015 р. (протокол № 4).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було вирішити такі *задачі*:

- систематизувати наукові дослідження, присвячені різним аспектам розслідування воєнних злочинів;
- визначити сутність і зміст воєнних злочинів як криміналістичної категорії;
- запропонувати криміналістичну характеристику воєнних злочинів, розкрити зміст і зв'язки її елементів;
- схарактеризувати обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів;

- виокремити типові слідчі ситуації та розробити програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів;
- встановити особливості огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів;
- розробити систему тактичних прийомів проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідків під час розслідування воєнних злочинів.
- запропонувати рекомендації щодо порядку проведення слідчого експерименту під час розслідування воєнних злочинів;
- з'ясувати особливості використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів;

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів досудового розслідування під час розслідування воєнних злочинів.

Предмет дослідження – розслідування воєнних злочинів в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний та формально-логічні методи наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, що базуються на них. Це дозволило досліджувати проблему в єдності її соціального змісту та юридичної форми. У процесі написання роботи використано *діалектичний метод*, який дозволив сформулювати цілісне уявлення про становлення та організаційно-тактичне забезпечення розслідування воєнних злочинів (підрозділи 1.1, 1.2). *Порівняльно-правовий* та *формально-юридичний методи* застосовано під час аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства України (підрозділи 1.1, 1.2). *Методи формальної логіки* дали змогу детально визначити сутність криміналістичної характеристики злочину, її основні структурні елементи, а також схарактеризувати обставини (підрозділи 1.3, 2.1). *Системно-структурний метод* застосовано для визначення змісту слідчих ситуацій (підрозділ 2.2). *Соціологічні методи* уможливили вивчення позицій працівників органів Національної поліції України (розділи 1–3). *Документальний і статистичний методи* дали змогу визначити прогалини як в організаційному, так і в тактичному забезпеченні проведення окремих слідчих (розшукових) дій (розділ 3). На основі *синтезу* сформульовано висновки та пропозиції за темою дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення анкетування 660 респондентів, зокрема: 210 прокурорів, 250 слідчих НП України, 160 слідчих ДБР України, 50 слідчих СБ України (Миколаївська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Запорізька, Херсонська, Київська та Одеська області); дані офіційної статистичної звітності за 2014–2023 рр.; матеріали вивчення судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в Україні монографічних досліджень теоретичних основ і практики розслідування воєнних злочинів. Сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування в умовах воєнного стану, зокрема:

вперше:

- розкрито зміст способів вчинення найбільш поширених видів воєнних злочинів: 1) умисне вбивство та заподіяння тілесних ушкоджень з використанням

різних видів озброєння, зокрема стрілецької зброї, артилерійського озброєння, важкого озброєння і техніки, ракетних комплексів, авіаційної техніки; 2) катування – типовими способами вчинення цього воєнного злочину є побиття, що здійснюються за допомогою частин тіла (руками, ногами, головою) або предметів (приклад для зброї, дерев'яні битки, труби з гуми, пластику або металу, сталева арматура, спеціальні поліцейські засоби, наприклад, кийки, кайданки, засоби сльозогінної та дратівної дії). Специфічними способами побиття є: удари по голові в металевому шоломі, удари палицями по п'ятках, постійні удари в одну й ту саму частину тіла, виривання нігтів, виривання чи підпилювання зубів тощо. З метою фізичного та психологічного виснаження потерпілого воєнний злочинці застосовували й інші способи катувань: поширеними були ураження електричним струмом (військово-польові телефони ТА-57, електрошокери); утоплення (навмисне занурення в ємність з водою, вливання води в рот через рушник, накинутий на обличчя); обмеження фізіологічних потреб (сон, їжа, вода, одяг) тощо. 3) згвалтування – найбільш поширеними способами вчинення цього злочину є підготовка до згвалтування (подворовий обхід і вибір жертви), безпосередній процес згвалтування, що супроводжувався побиттям, приниженням та здебільшого мав груповий характер (3–4 особи); 4) використання цивільних осіб для прикриття військових (живі щити), основним способом вчинення цього воєнного злочину є розміщення цивільних осіб поблизу військових об'єктів російської федерації (споруди, будівлі, де розміщений особовий склад, бойова та військова техніка, склади озброєння) тощо; 5) незаконне позбавлення волі – способами вчинення є застосування безпосередньо до потерпілого фізичного насильства, компрометація і шантажування, обман, погрози життю та здоров'ю потерпілого; б) депортація та незаконне переміщення – затримання та відправлення російськими воєнними злочинцями громадян України на тимчасово окуповані території з примусовим направленням до фільтраційних таборів;

– визначено способи приховування воєнних злочинів російської федерації в Україні: вбивство осіб (журналістів, громадських активістів та ін.), які фіксують і висвітлюють вчинення воєнних злочинів в Україні; масові поховання («братські могили») вбитих та закатованих російською федерацією людей в Україні; використання мобільних крематоріїв для спалення вбитих і закатованих російською федерацією людей в Україні; знесення пошкодженої цивільної інфраструктури (будинки, школи, садочки, лікарні тощо) внаслідок артилерійських, ракетних та авіаційних ударів, завданих російською федерацією; інформаційна війна – пропаганда та дезінформація (викривлення реальних обставин воєнної агресії росії в Україні, створення псевдодоказової бази з метою перетворення жертви на агресора) для приховування та виправдання своїх злочинів;

– систематизовано типові слідчі ситуації за видом вчиненого воєнного злочину, територією, на якій вчинено такий злочин (територія, яка не окупована; територія, де велися або ведуться активні бойові дії; деокуповані території; тимчасово окуповані території), залежно від потерпілих осіб (малолітні, неповнолітні, дорослі особи – жінка чи чоловік), об'єктів вчиненого злочину, способу та засобів злочинних дій, слідової картини, наявності або відсутності відомостей про особу злочинця (злочинців), а також запропоновано програми дій

слідчого (алгоритм проведення слідчих розшукових і негласних слідчих (розшукових) дій) у кожній з цих ситуацій;

– запропоновано алгоритм дій з визначенням основних положень і рекомендацій щодо проведення допиту підозрюваного під час розслідування воєнних злочинів залежно від виду вчиненого злочину та відповідної ситуації з попереднім складанням плану, що передбачає: аналіз матеріалів кримінального провадження (обізнаність обставин злочину); вивчення особистості підозрюваного, ситуації, що склалася (безконфліктна або конфліктна, надання неправдивих показань, умисне замовчування фактів, неправильне або частково неправильне висвітлення фактів, повне визнання вини, що досягається з використанням різних тактичних прийомів, таких як допит на місці події, постановка конкретних і лаконічних питань з урахуванням фізичного, розумового та культурного рівнів розвитку потерпілого, постановка контрольних запитань, установлення психологічного контакту, залучення фахівців, які використовують сучасні науково-технічні засоби, переконання в повідомленні правдивих відомостей із спонуканням до каяття з пред'явленням доказів (наприклад, пред'явлення речових і письмових доказів, фото розстріляних людей, відео зруйнованих будинків, кількості жертв від російської агресії, матеріали, що свідчать про вчинення нею злочину або перебування такої особи на місці злочину), оголошення показань інших підозрюваних осіб з метою виявлення суперечностей, а в разі визнання вини підозрюваним використати стадію вільної розповіді надати. Весь хід допиту повинен здійснюватися з обов'язковою фото- й відеофіксацією. Проведення допиту підозрюваних за вчинення воєнних злочинів є важливим аспектом закріплення інформації, що становить предмет доказування відповідно до виду вчиненого воєнного злочину та сприяє отриманню пошуку нової доказової інформації;

– визначено організаційно-тактичні засади проведення слідчого експерименту (відтворення обставин захоплення, утримання потерпілого, обставин події вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) під час розслідування воєнних злочинів в Україні. Запропоновано рекомендації (послідовний алгоритм дій) залежно від виду воєнного злочину, вчиненого військовослужбовцями збройних сил країни-агресора, і типової слідчої ситуації, яка склалася під час розслідування, що впливає на проведення слідчого експерименту й застосування організаційних, технічних, тактичних та інших заходів, залежно від етапу (підготовчий, робочий та заключний) цієї слідчої (розшукової) дії, кожен з яких має свою специфіку в комплексі цілеспрямованих і скоординованих дій органів НП України та поставлених цілей;

удосконалено:

– поняття використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів, згідно з яким це – спеціально-професійні теоретико-практичні знання осіб у різних сферах (галузях), які залучаються згідно з чинним законодавством в установленому порядку з метою сприяння встановленню істини в провадженні (кримінальному та судовому), а також всебічному об'єктивному дослідженні доказів із формуванням доказової бази під час виконання процесуальних, слідчих (розшукових) та організаційних дій, що здійснюються як у процесуальній, так і непроцесуальній формі;

– сучасні наукові положення щодо стану дослідження проблем розслідування воєнних злочинів, шляхом аналізу та систематизації відомостей про зміст дисертаційних і монографічних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, а також досліджень, викладених у посібниках, методичних рекомендаціях та наукових статтях з метою формування теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій з даної проблематики;

– систему тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування воєнних злочинів, зокрема таких як огляд місця, речей, документів, приміщення та огляд трупа; обшук; допит; пред'явлення для впізнання (особи, речей, трупа); слідчий експеримент; освідування особи; залучення експерта та проведення експертизи; отримання зразків для експертизи;

дістало подальший розвиток:

– положення щодо доцільності доповнення Кримінального кодексу України окремим розділом «Воєнні кримінальні правопорушення», у якому слід визначити поняття воєнних злочинів як передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом, що виражається в порушенні принципів і норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту;

– форми та способи взаємодії Офісу Генерального прокурора з міжнародними судовими та правоохоронними органами (Міжнародним кримінальним судом; Консультативною групою щодо злочинів, пов'язаних зі звірствами (АСА); Консультативною місією Європейського Союзу (EUAM); міжнародною слідчою комісією Ради ООН з прав людини; Євроюстом; Європол; Міністерством юстиції США) під час розслідуванні воєнних злочинів в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* – для безпосереднього використання розроблених пропозицій і рекомендацій слідчими під час розслідування воєнних злочинів (акти Головного слідчого управління Національної поліції України від 18 листопада 2022 р., Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань від 15 березня 2024 р. та Слідчого управління СБ України у м. Києві та Київської обл.);

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань розслідування воєнних злочинів (акт Національної академії внутрішніх справ від 5 квітня 2024 р.);

– *освітньому процесі* – у межах викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Методика розслідування воєнних злочинів», а також під час підготовки текстів лекцій і методичних матеріалів, проведення семінарських і практичних занять з кримінального процесу та криміналістики (акт Національної академії внутрішніх справ від 5 квітня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дослідження дисертантом виконано самостійно. Усі положення й висновки, що викладені в дисертації та становлять її новизну, розроблені автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і круглих столах: «Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки»

(м. Дніпро, 6 грудня 2018 р.), «Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах» (м. Кривий Ріг, 16 травня 2019 р.), «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 р.), «Становлення та розвиток наукових досліджень» (м. Київ, 19–20 травня 2023 р.), «Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України» (м. Київ, 17 листопада 2023 р.), «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 23 листопада 2023 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у дванадцяти наукових публікаціях, з яких п'ять статей – у виданнях, що входять до переліку фахових та одна стаття – у міжнародному науковому виданні, шість публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структурно дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (451 найменування на 53 сторінках) і чотирьох додатків на 29 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 330 сторінок, з яких основний текст – 233 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь дослідження обраної теми, її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, розкрито наукову новизну роботи та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження, публікацій, у яких викладено основні положення роботи.

Розділ 1 «Теоретичні засади розслідування воєнних злочинів» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукових досліджень проблем розслідування воєнних злочинів»* проаналізовано результати досліджень зазначеної проблематики науковцями різних часів, праці яких стали теоретичним підґрунтям дисертації.

Акцентовано на тому, що інтерес учених до проблем розслідування воєнних злочинів суттєво активізувався з початком повномасштабної збройної російської агресії проти України (лютий 2022 року). Окремі аспекти розглядуваної проблематики висвітлено в колективній монографії «Військові правопорушення та воєнні злочини: історія, теорія та практика» (2023). Однак проміжні дослідження вітчизняних науковців, викладені в зазначеній праці, не містять єдиного підходу до розв'язання проблем, які безпосередньо стосуються розслідування воєнних злочинів, що зумовлює потребу в проведенні комплексного дослідження з метою формування теоретичних положень і науково обґрунтованих рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів. На підставі результатів аналізу стану наукового дослідження проблем розслідування воєнних злочинів встановлено, що на рівні комплексних наукових напрацювань (дисертацій, монографій) вивчення окресленої проблематики не проводилося, що зумовлює потребу в окремому цільовому дослідженні.

У підрозділі 1.2 «Сутність і зміст воєнних злочинів» здійснено науковий аналіз поняття та ознак воєнного злочину, а також аспектів його співвідношення зі спорідненими категоріями, зокрема «військовий злочин».

Наголошено, що поняття «воєнний злочин» не закріплено у вітчизняному законодавстві, а визначено лише в нормах міжнародного гуманітарного права. На підставі аналізу наукової літератури та результатів опитування респондентів встановлено, що відсутність закріплення поняття «воєнний злочин» у вітчизняному законодавстві ускладнює діяльність правоохоронних органів щодо розслідування такої категорії злочинів (про що зазначили 73 % опитаних). Крім того, відсутність законодавчого закріплення поняття «воєнний злочин» є причиною його ототожнення з поняттям «військовий злочин». Зауважено, що зазначені терміни мають суттєві розбіжності за змістом та обсягом.

Доведено потребу в доповненні Кримінального кодексу України окремим розділом «Воєнні кримінальні правопорушення», у якому слід визначити поняття воєнних злочинів як передбачене цим Кодексом діяння (дію чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом, що виражається в порушенні принципів і норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту.

У підрозділі 1.3 «Криміналістична характеристика воєнних злочинів» визначено криміналістичну характеристику воєнних злочинів, розкрито зміст та зв'язки її елементів, що ефективно впливають на розслідування воєнних злочинів.

За результатами опитування респондентів встановлено, що найбільш суттєве значення для ефективного розслідування воєнних злочинів становлять такі складові криміналістичної характеристики цього виду злочину: спосіб вчинення (спосіб підготовки, спосіб вчинення, спосіб приховування) – 84 %; особа воєнного – злочинця – 79 %; особа потерпілого – 77 %.

З'ясовано, що характерними особливостями способів підготовки вчинення воєнних злочинів російською федерацією в Україні є їх тривалий характер і наявність таких етапів: 1) ядерне роззброєння (без'ядерний статус) України (знищення інфраструктури та передача росії стратегічних ядерних боєприпасів) взамін на безпекові гарантії українській стороні, повагу її суверенітету учасниками Будапештського меморандуму, одним з яких була росія; 2) нарощування військових потужностей російської федерації, зокрема за рахунок України шляхом укладання двосторонніх міжнародних угод (про передачу росії важкого озброєння і техніки (танків, бронетранспортерів), стратегічних бомбардувальників-ракетоносіїв (Ту-160, Ту-95 МС), стратегічних авіаційних крилатих ракет (Х-55, Х-55СМ), продовження перебування Чорноморського флоту російської федерації в Севастополі до 2042 року), що суперечило національним інтересам нашої держави, підривало її обороноздатність і становило загрозу незалежності; 3) втручання росії в політичне життя України шляхом створення та фінансування проросійських політичних сил з метою поширення впливу на діяльність вищих органів державної влади (формування проросійської влади, створення та поширення історичних міфів і стереотипів про Україну, просування проросійських наративів); 4) проведення масштабної дезінформаційної кампанії, передусім для власної російської аудиторії, з метою виправдання широкомасштабного вторгнення на територію України та

вчинення воєнних злочинів під надуманими приводами (захисту російськомовного населення, повалення «нацистського режиму» тощо).

Констатовано, що спосіб вчинення воєнних злочинів необхідно розглядати в контексті характеристики конкретного виду воєнного злочину. Встановлено основні способами приховування воєнних злочинів російської федерації в Україні: вбивство осіб (журналістів, громадських активістів та ін.), які фіксують і висвітлюють вчинення російською федерацією воєнних злочинів в Україні; масові поховання («братські могили») вбитих і закатованих російською федерацією людей в Україні; використання мобільних крематоріїв для спалення вбитих і закатованих; знесення пошкодженої цивільної інфраструктури (будинки, школи, садочки, лікарні тощо) внаслідок артилерійських, ракетних та авіаційних ударів, завданих російською федерацією; інформаційна війна – пропаганда та дезінформація (викривлення реальних обставин воєнної агресії росії в Україні, створення псевдодоказової бази з метою перетворення жертви на агресора) для приховування та виправдання власних злочинів.

Здійснено класифікацію осіб-воєнних злочинців, які вчиняють воєнні злочини в Україні: представники військово-політичного керівництва російської федерації (президент російської федерації, депутати держдуми, керівництво міністерства оборони російської федерації та інші); вищий командний склад збройних сил російської федерації, особи – відповідальний за ведення бойових дій на території України (командувачі армій, командувачі військових угруповань, командувачі окремих військових загонів спеціального призначення, командири дивізій, командири бригад, начальники штабів та ін.); військовослужбовці збройних сил російської федерації (офіцери середнього та молодшого складу, прапорщики, сержанти, солдати та ін.); представники незаконних збройних формувань і приватних військових компаній; колаборанти та зрадники України.

Встановлено, що осіб потерпілих (жертв) від воєнних злочинів слід класифікувати за такими основними групами: цивільне (мирне) населення; військовослужбовці; суб'єкти, задіяні в наданні гуманітарної допомоги / місії з підтримання миру (працівники гуманітарних і волонтерських організацій).

Розділ 2 «Організація початкового етапу розслідування воєнних злочинів в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні» здійснено класифікацію зазначених обставин за такими критеріями: 1) обставини, що характеризують подію вчинення воєнного злочину (правову кваліфікацію), предмет, час і місце, спосіб та засоби вчинення злочину, відомості про сліди злочину; 2) обставини, що характеризують особу потерпілого, свідків, очевидців, особи заявника; 3) обставини, що визначають особу злочинця; 4) обставини, що вказують на умисел, мотив і мету вчинення воєнного злочину; 5) інші обставини (вид і розмір шкоди, завданої шкоди, обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. 66, 67 КК України). З'ясовано, що значна кількість проблем стосується саме обставин, що становлять предмет доказування під час розслідування воєнних злочинів в Україні. На підставі результатів опитування слідчих встановлено такі проблеми: складність виявлення слідів, які вказують на причетність військовослужбовців рф, тобто невстановлення

відомостей про цих осіб (63 %); сліди можуть бути знищені вибухом або пожежею (58 %); наявність спеціального предмета доказування, специфіка якого обумовлена значною кількістю видів вчинених воєнних злочинів, їх нестандартною кваліфікацією відповідно до КК України та міжнародних норм (53 %); складність встановлення мети й мотиву (35 %); об'єктивні складнощі під час допиту свідків і потерпілих, що спричинені психологічним станом останніх (33 %).

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні» доведено, що на розподіл таких ситуацій та відповідних програм впливають: вид вчиненого воєнного злочину, територія, на якій вчинено такий злочин, потерпілі особи, об'єкти вчиненого злочину, спосіб і засоби злочинних дій, слідова картина, наявність або відсутність відомостей про особу злочинця. Обґрунтовано, що кожна слідча ситуація на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні має характерний перелік тактичних задач, відповідно до яких формуються програми спільних дій щодо проведення комплексу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Вивчення слідчо-судової практики засвідчило, що 87 % слідчих ситуацій не є сприятливими для розслідування воєнних злочинів в Україні. Саме тому слідчому з урахуванням набутих знань і досвіду здебільшого необхідно самому визначати оптимальну послідовність слідчих (розшукових) дій залежно від виду вчиненого воєнного злочину. Програма дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні залежить від слідчої ситуації, складеного плану та необхідності взаємодії з різними суб'єктами, що безпосередньо впливають на певні дії правоохоронних органів залежно від виконуваних завдань. Формування програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні залежить від виду вчиненого злочину та слідчої ситуації, що склалася.

Зазначено, що Офіс Генерального прокурора є головним органом з процесуального керівництва під час розслідування воєнних злочинів в Україні та центральним органом України щодо співпраці з міжнародними інституціями. Акцентовано на безпосередній внутрішньосистемній взаємодії (наприклад, у системі Національної поліції України) слідчих органів з оперативними підрозділами (86 %), підрозділами інформаційно-аналітичного забезпечення (75 %) та міжсистемну взаємодію різних відомств. Так, Національна поліція України під час розслідування воєнних злочинів в Україні взаємодіє з Офісом генерального прокурора (100 %), експертно-криміналістичними підрозділами (95 %), Державним бюро розслідувань (55 %), Службою безпеки України (55 %), Збройними Силами України (52 %), Державною службою України з надзвичайних ситуацій (50 %), фахівцями в різних сферах (43 %), громадськими формуваннями (організаціями) (40 %), населенням (38 %), медіа (35 %), Державною прикордонною службою України (33 %), судовими органами (33 %), Національним антикорупційним бюро України (18 %), Бюро економічної безпеки (14 %), Державною митною службою України (10 %), Державною податковою службою України (10 %), Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України (5 %), Державною пенітенціарною службою України (4 %), а також з правоохоронними органами інших країн у межах міжнародного співробітництва (3 %).

Розділ 3 «Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування воєнних злочинів в Україні» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Огляд місця події під час розслідування воєнних злочинів»* виокремлено специфіку проведення оглядів таких об'єктів: ділянок місцевості, що зазнали бомбардувань; місць бомбардувань, обстрілів і руйнування об'єктів цивільної та критичної інфраструктури; окремих будівель та споруд, багатоквартирних будинків, гаражів зі слідами влучання боєприпасів або повного знищення; транспортних засобів, що зазнали пошкодження або були знищені внаслідок обстрілу; будівель і транспортних засобів, що зазнали пожежі внаслідок воєнних дій; місць пограбування та пошкодження майна всіх форм власності; вирв від ракет і снарядів (ударних кратерів); залишків снарядів, уламків снарядів, гільз та стрілецької й іншої зброї; військової техніки, вогнепальної зброї та боєприпасів; ділянок місцевості, на якій знаходяться нерозірвані боєприпаси, міни, ракети (їх частини); місця, де було вчинено викрадення (захоплення) військовослужбовців, цивільних та інших осіб; місця утримання військовополонених, цивільних й інших осіб і катувань; місця, звідки здійснювали спостереження за утриманням та катуваннями цих осіб; квартири (будинки), де відбувалися вбивства; ділянок місцевості (місця) вбивств; зовнішнього огляду трупа, трупів та частин тіл на місці їх виявлення; місця (ділянки) масових вбивств і поховань; пам'яток архітектури, пошкоджених внаслідок артилерійських та ракетних обстрілів, бомбардувань; місць спричинення шкоди та забруднення природного середовища; комп'ютерних даних та електронних інформаційних систем та/або інших пристроїв; різних речей (рештки речей) та предметів, що вилучені з місця події; документів; сайтів (інтернет-сторінок, соціальних мереж, YouTube каналів, TikTok тощо); відкритих джерел, супутникових знімків, радіоперехоплень, відеозаписів з камер очевидців, а також камер, які були розташовані на місцевості, де вчинялися воєнні злочини; місця дислокації (проживання) ворожих військовослужбовців і найманців країни-агресора; ділянки місцевості, на яких зберігається та перебуває військова техніка і боєприпаси країни-агресора; інші місця зі слідами вчинення воєнних злочинів.

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень за фактом вчинення воєнних злочинів встановлено основні недоліки під час проведення оглядів, а саме: непроведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд, взагалі; відсутність ретельності та своєчасності проведення; проведення неналежним чином; проведення огляду місця події без детального опису та застосування технічних засобів фіксації; відсутність проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, а саме огляду місця події після зміни підслідності, а також брак новітніх технічних засобів, які використовують під час цієї слідчої (розшукової) дії.

У підрозділі 3.2 *«Допит підозрюваного, потерпілого та свідків під час розслідування воєнних злочинів»* запропоновано типовий перелік питань, що мають бути з'ясовані в процесі допиту свідків, потерпілих і підозрюваних, а також тактичні прийоми, що може використати слідчий. Встановлено основні проблеми (складнощі), що виникають в органів Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань щодо допиту підозрюваного, потерпілого та свідків під час розслідування воєнних злочинів, а саме: значне навантаження

(78 %); знищення доказів, зокрема обстрілами та військовослужбовцями РФ (68 %); складнощі з доступом до свідків та потерпілих на окупованих і деокупованих територіях, для проведення допиту (59 %); брак знань та ресурсів щодо специфіки розслідування воєнних злочинів, формальний підхід до допиту свідків і потерпілих (63 %); відсутність чіткої координації та взаємодії між правоохоронними органами (78 %); брак доступу до інформації, яку мають вищі органи (77 %); відсутність спеціального навчання щодо особливостей проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідків (87 %); відсутність можливості допитати правоохоронними органами підозрюваного (65 %); недоліки Кримінального процесуального кодексу, які заважають розслідуванню воєнних злочинів (68 %); психічний стан допитуваного, що впливає на здатність надавати об'єктивні покази (68 %), несвоєчасне та недостатньо повне розслідування (відсутність достатніх доказів) для підтвердження вини підозрюваного (відсутність механізму розслідування воєнних злочинів) (58 %); допит свідка та потерпілого відбувся через значний проміжок часу після подання заяви (39 %); недостатня ретельність і несвоєчасність проведення низки слідчих (розшукових) дій, передусім допиту (37 %); відсутність можливості допитати правоохоронними органами потерпілого чи свідка (35 %); не було допитано свідків, на яких вказувала потерпіла сторона (28 %); «некомпетентні завдання», непроведення після допиту та визнання вини інших слідчих розшукових дій, дослідження доказів, що ускладнює за потреби повторне проведення допиту (28 %); низький показник використання в практичній діяльності досвіду правоохоронних органів інших зарубіжних держав (використовують лише 5 % працівників); низка інших проблем, що негативно позначаються на розслідуванні воєнних злочинів щодо проведення допиту (3 %).

Виокремлено психологічні тактичні прийоми допиту потерпілих, зокрема неповнолітніх (малолітніх) осіб, щодо яких вчинено сексуальне насильство, з урахуванням віку і статі, з метою отримання достовірних свідчень. Зауважено, що психологічні тактичні прийоми допиту стосовно зазначених осіб слід застосовувати послідовно у вигляді довільної розповіді, після чого можна поставити певні питання, що об'єднані в комплекси та спрямовані на активізацію їх пам'яті, зняття напруги з урахуванням пригніченого психоемоційного стану. Під час таких допитів обов'язковою є участь психолога (якщо малолітня чи неповнолітня особа – також участь батьків і педагога), який корегує форму взаємодії з потерпілим, медичного працівника (лікаря), який за потреби надасть першу медичну допомогу, а також законного представника, адвоката й інших фахівців різного профілю. Під час допиту потерпілого, стосовно якого вчинено сексуальне насильство, слідчому необхідно дотримуватися моральних принципів, використовувати диференційовану систему тактичних прийомів, а також завчасно запросити визначених учасників допиту для знайомства з потерпілим. Причому слід визначити оптимальну кількість присутніх, щоб це не впливало на пригнічення психоемоційного стану потерпілого та не призводило до ретравматизації під час допиту останнього, мотивувало його все розповісти для того, щоб такі особи, які вчинили з ним сексуальне насильство, були справедливо покарані на тривалий строк.

У підрозділі 3.3 «Слідчий експеримент під час розслідування воєнних злочинів» на підставі аналізу кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів встановлено,

що слідчий проводить слідчий експеримент під час розслідування воєнних злочинів майже у 100 % випадків, у формі відтворення дій, обстановки, обставин події за участю підозрюваного, потерпілого або свідків, а також захисників та є змішаною слідчою (розшуковою) дією.

Під час аналізу кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів, а також пов'язаними з ними встановлено, що найчастіше проводили таку слідчу (розшукову) дію, як слідчий експеримент, що передбачав відтворення дій, обстановки, обставин з метою встановлення обставин захоплення, утримання потерпілого, дій, обстановки, обставин події вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень та інших злочинів для перевірки показань на місці (перевірки дій) підозрюваних, свідків, потерпілих за такими видами злочинів, як порушення законів та звичаїв війни, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, колабораційна діяльність, державна зрада, диверсія, планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, терористичний акт, умисні вбивства, захоплення заручників, застосування тортур (катувань) до людей, крадіжок, грабежів, розбійних нападів, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вимагання, звалтування, незаконне виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів і печаток тощо.

Обґрунтовано, що процесуальний порядок проведення слідчого експерименту за участю військовослужбовців РФ та інших учасників цієї слідчої розшукової дії ще на підготовчому етапі має низку особливостей і передбачає дотримання умов, які не становлять небезпеки для життя та здоров'я учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих, а також не принижують їх честі й гідності, не порушують права, передбачені Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими. Ураховуючи вчинення військовослужбовцями збройних сил країни-агресора воєнних злочинів, які у 80 % вчиняються групою осіб, слідчий експеримент є однією з важливих слідчих (розшукових) дій, що спрямована на встановлення інших співучасників (35 %), вини підозрюваного (33 %) (підозрювані схильні цілком чи частково перекладати свою вину), перевірку достовірності показань (32 %) (наявні факти змови про дачу неправдивих показань) тощо.

У підрозділі 3.4 «Використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів» висвітлено процесуальний та непроцесуальний порядок залучення спеціалістів у різних галузях наук, що ефективно сприяє розслідуванню воєнних злочинів. Проведене анкетування засвідчило, що залучення різних категорій спеціалістів (педагогів, психологів, лікарів, автотехніків, фахівців будівельно-технічної галузі, спеціалістів у галузі криміналістики (інспектор-криміналіст), судової медицини, судових експертів, спеціалістів-портретистів, спеціалісти-біологи, інженерів-технологів, технологів фізико-хімічних галузей, фахівців з охорони навколишнього середовища, фахівців у сфері культури та мистецтва, вибухотехніків, балістів, спеціалістів з питань озброєння, газового господарства, енергонагляду й технічного нагляду тощо) значно підвищує ефективність розслідування, що підтвердили 79 % опитаних слідчих Національної поліції України.

На підставі проведеного аналізу кримінальних проваджень, пов'язаних з воєнними злочинами, встановлено, що спеціальні знання використовували під час:

огляду місця події (95 %); проведення експертиз (93 %); допиту підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого, свідка (85 %); обшуку (73 %); слідчого експерименту (72 %); отримання зразків для експертизи (72 %); отримання письмових висновків спеціалістів (34 %); участі спеціалістів у проведенні різних слідчих розшукових дій (32 %); проведення судових експертиз (32 %); виявлення та розшуку особи, що вчинила злочин (17 %); проведення документальних перевірок (17 %); допиту експерта в суді (8 %); перевірки за криміналістичними обліками (8 %); отримання різноманітних консультацій (7 %).

Основні експертизи під час розслідування воєнних злочинів спрямовані на ідентифікацію потерпілих (85 %), злочинців (військовослужбовців) (60 %), засобів учинення (48 %) та приховування таких злочинів (47 %), встановлення заподіяної шкоди, збитків (50 %). У цих кримінальних провадженнях призначають такі експертизи: військова (військового майна, техніки й озброєння); вибухотехнічна (вибухових пристроїв, матеріалів, речовин та виробів, вибухових речовин і продуктів вибуху); трасологічна; почеркознавча; портретна; лінгвістична; судово-медична; судово-психологічна; судово-психіатрична; судово-біологічна; молекулярно-генетична; дактилоскопічна; технічна експертиза документів, комп'ютерно-технічна; телекомунікаційних систем, відео- та звукозапису; інженерно-транспортна (автотехнічна, залізнично-транспортна); будівельно-технічна; оціночно-будівельна; дорожньо-технічна; пожежно-технічна; товарознавча; ґрунтознавча, земельно-оціночна; екологічна (інженерно-екологічна) тощо. Констатовано, що проведення різних видів експертиз під час розслідування воєнних злочинів в Україні є передумовою ґрунтовного та ефективного дослідження матеріалів з використанням спеціальних знань у різних сферах, що сприяє всебічному й об'єктивному дослідженню доказів для формування доказової бази та встановлення винних.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації на основі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства, національної та міжнародної правоохоронної практики розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності спрямовані на розв'язання важливого наукового завдання щодо визначення теоретичних, правових та організаційно-тактичних засад розслідування воєнних злочинів в Україні. Одержані в процесі дослідження наукові результати дали змогу сформулювати низку висновків, рекомендацій та узагальнень, що мають як теоретичне, так і прикладне значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. На сьогодні проблематику розслідування воєнних злочинів розглянуто лише фрагментарно, зокрема серед наявних наукових публікацій відсутні комплексні монографічні дослідження. Водночас в умовах широкомасштабної російської збройної агресії в практичній діяльності правоохоронних органів у цій сфері існує низка проблемних питань, що потребують дослідження та негайного вирішення з метою ефективного розслідування воєнних злочинів. За результатами опитування визначено, що стан наукового розроблення досліджуваного питання потребує вдосконалення за окремими напрямками, згідно з якими слід: розкрити

криміналістичну характеристику воєнних злочинів – 68 %; визначити сутність і зміст воєнних злочинів – 70 %; схарактеризувати обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів – 73 %; виокремити типові слідчі ситуації та розробити програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів – 78 %; запропонувати рекомендації щодо організації та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування воєнних злочинів – 79 %; розробити пропозиції щодо вдосконалення використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів – 81 %. Важливість наукового розгляду відповідних питань визначає актуальність дисертаційного дослідження, його мету й завдання.

2. На підставі аналізу наукової літератури та результатів опитування респондентів встановлено, що відсутність закріплення поняття «воєнний злочин» у вітчизняному законодавстві ускладнює діяльність правоохоронних органів щодо розслідування такої категорії злочинів (про це зазначили 73 % опитаних). Крім того, брак нормативного визначення вказаного поняття спричиняє його ототожнення з поняттям «військовий злочин». Доведено доцільність доповнення Кримінального кодексу України окремим розділом «Воєнні кримінальні правопорушення», у якому слід визначити поняття воєнних злочинів як передбачене цим Кодексом діяння (дію чи бездіяльність), вчинене спеціальним суб'єктом, що виражається в порушенні принципів і норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту.

3. За результатами опитування респондентів встановлено, що важливе значення для ефективного розслідування воєнних злочинів становлять такі складові криміналістичної характеристики цього виду злочину: спосіб вчинення (спосіб підготовки, спосіб вчинення, спосіб приховування) – 84 %; особа воєнного злочинця – 79 %; особа потерпілого – 77 %. З'ясовано, що характерною особливістю способів підготовки вчинення воєнних злочинів російською федерацією в Україні є їх поетапність і тривалий характер. На основі вивчення матеріалів практики та опитування респондентів встановлено способи вчинення найбільш поширених видів воєнних злочинів: 1) умисне вбивство та заподіяння тілесних ушкоджень; 2) катування; 3) зґвалтування; 4) використання цивільних для прикриття військових (живі щити); 5) незаконне позбавлення волі; 6) депортація та незаконне переміщення. Способами приховування воєнних злочинів російської федерації в Україні є: вбивство осіб (журналістів, громадських активістів та ін.); масові поховання («братські могили»); використання мобільних крематоріїв для спалення вбитих і закатованих російською федерацією людей в Україні; знесення пошкодженої цивільної інфраструктури; інформаційна війна – пропаганда та дезінформація.

4. На основі аналізу поглядів науковців і вивчення слідчо-судової практики правоохоронних органів здійснено характеристику обставин, що підлягають встановленню та доказуванню під час досудового розслідування воєнних злочинів, а саме: обставини, що характеризують подію вчинення воєнного злочину (правової кваліфікації), предмет, час, місце, спосіб і засоби вчинення злочину, відомості про сліди злочину; обставини про особу потерпілого, свідків, очевидців, особи заявника; обставини про особу злочинця; обставини про умисел, мотив і мету вчинення воєнного злочину; інші обставини (вид і розмір завданої шкоди, обставини, що

обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. 66, 67 КК України). Розроблено та запропоновано типову програму питань, що мають бути послідовно вирішені органами досудового розслідування для встановлення обставин вчинення воєнних злочинів.

5. Обґрунтовано, що типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні залежать від таких критеріїв: виду вчиненого воєнного злочину, території, на якій вчинено такий злочин, потерпілих осіб, об'єктів вчиненого злочину, способу та засобів злочинних дій, слідової картини, наявності або відсутності відомостей про особу злочинця. Визначено та виокремлено такі типові слідчі ситуації під час початкового етапу розслідування воєнних злочинів: 1) місце вчинення (територія, яка не окупована), потерпілого, спосіб вчинення та особу злочинця (злочинців), яких затримано; 2) місце вчинення (територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), потерпілого, спосіб вчинення та особу злочинця (злочинців), яких затримано; 3) місце вчинення (територія, яка не окупована, територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), потерпілого, спосіб вчинення, особу злочинця (злочинців), місце перебування яких невідоме; 4) місце вчинення (територія, яка не окупована, територія де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), потерпілого, спосіб вчинення, не встановлено особу злочинця (злочинців); 5) місце вчинення (територія, яка не окупована, територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), спосіб вчинення, не встановлено потерпілого (загиблого, безвісно зниклого) та особу злочинця (злочинців); 6) спосіб вчинення, потерпілого (загиблого, безвісно зниклого), не встановлено місце вчинення (територія, яка не окупована, територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території) та особу злочинця (злочинців); 7) спосіб вчинення, не встановлено місце вчинення (територія, яка не окупована, територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), потерпілого (загиблого) та особу злочинця (злочинців); 8) не встановлено спосіб вчинення, місце вчинення (територія, яка не окупована, територія, де велися або ведуться активні бойові дії, деокуповані території), потерпілого (загиблого, безвісно зниклого) та особу злочинця (злочинців); 9) місце вчинення (територія, яка окупована), потерпілого, спосіб вчинення, особу злочинця (злочинців) та місце перебування їх невідоме; 10) місце вчинення (територія, яка окупована), потерпілого, спосіб вчинення, не встановлено особу злочинця (злочинців); 11) потерпілого, спосіб вчинення, не встановлено місце вчинення (територія, яка окупована), особу злочинця (злочинців); 12) спосіб вчинення, не встановлено потерпілого, місце вчинення (територія, яка окупована), особу злочинця (злочинців). Отже, кожна з вказаних вище слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні має характерний перелік тактичних задач, відповідно до яких формуються програми спільних дій щодо проведення комплексу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

6. Підтверджено, що огляд – унікальна першочергова (невідкладна) слідча (розшукова) дія в розслідуванні воєнних злочинів, що розв'язує першочергові та другорядні завдання щодо з'ясування та встановлення обставин і слідів події, проводиться з максимально повною фото-, відеофіксацією всіх отриманих

результатів (речових доказів), які мають значення для кримінального провадження на всіх етапах розслідування. Усі стадії огляду місця події є взаємопов'язаними та спрямовані на збереження, виявлення та фіксацію доказів. Як початковий етап, так і подальші етапи розслідування воєнних злочинів охоплюють повторні та додаткові огляди, під час яких встановлюють нові обставини злочинів, а іноді й вилучають нові речові докази, а також підтверджують вже здобуті докази, що в подальшому дають змогу правоохоронним органам проводити додаткові слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

Проведеним опитуванням встановлено, що 75 % слідчих Національної поліції України та 68 % працівників Державного бюро розслідувань потребують новітнього технічного забезпечення (наприклад, засоби фото- та відеофіксації, дрони, квадрокоптери, безпілотники та засоби 3D-моделювання), що ефективно сприяють проведенню огляду місця події воєнних злочинів, із забезпеченням безпеки осіб та економією часу. Слід наголосити, що проведенням опитуванням представників органів прокуратури (75 %), органів Державного бюро розслідувань (78 %) та органів Національної поліції України (81 %) було встановлено, що основною проблемою, яка ускладнює розслідування воєнних злочинів з подальшою фіксацією отриманих доказів, є обставина ведення бойових дій, що унеможлиблює проведення огляду місця події. Ця обставина перешкоджає фіксації різних видів доказів. Також визначено інші несприятливі ситуації під час проведення огляду місця події: відсутність свідків (63 %), знищення слідів злочину (58 %), великі межі огляду (35 %).

7. Запропоновано алгоритм дій з визначенням основних положень і рекомендацій щодо проведення допиту підозрюваного під час розслідування воєнних злочинів залежно від виду вчиненого злочину та відповідної ситуації з попереднім складанням плану, що охоплює: аналіз матеріалів кримінального провадження (обізнаність обставин злочину); вивчення особистості підозрюваного; ситуації, що склалася (безконфліктна або конфліктна, у наданні неправдивих показань, умисне замовчування фактів, неправильне або частково неправильне висвітлення фактів, або повне визнання вини, що досягається з використанням різних тактичних прийомів (допит на місці події, постановка конкретних і лаконічних питань з урахуванням фізичного, розумового та культурного рівня розвитку потерпілого, постановка контрольних запитань, встановлення психологічного контакту, залучення спеціалістів, який використовує сучасні науково-технічні засоби, переконання в повідомленні правдивих відомостей із спонуканням до каяття з пред'явленням доказів, наприклад, пред'явлення речових та письмових доказів, фото розстріляних людей, відео зруйнованих будинків, кількості жертв від російської агресії, матеріали, що свідчать про вчинення нею злочину або перебування такої особи на місці злочину), оголошення показань інших підозрюваних осіб з метою виявлення суперечностей, а в разі визнання вини підозрюваним використати стадію довільної розповіді. Весь хід допиту повинен здійснюватися з обов'язковою фото- і відеофіксацією. Також необхідно наголосити, що проведення допиту підозрюваних за вчинення воєнних злочинів є важливим аспектом закріплення інформації, що становить предмет доказування відповідно до

виду вчиненого воєнного злочину та сприяє отриманню пошуку нової доказової інформації.

8. Визначено організаційно-тактичні засади проведення слідчого експерименту (відтворення обставин захоплення, утримання потерпілого, обставин події вбивства, завдання тяжких тілесних ушкоджень) під час розслідування воєнних злочинів в Україні. Запропоновано рекомендації (послідовний алгоритм дій) залежно від виду воєнного злочину, вчиненого військовослужбовцями збройних сил країни-агресора, і типової слідчої ситуації, яка склалася під час розслідування, що впливає на проведення слідчого експерименту й застосування організаційних, технічних, тактичних та інших заходів, залежно від етапу (підготовчий, робочий і заключний) цієї слідчої (розшукової) дії, кожен з яких має свою специфіку в комплексі цілеспрямованих і скоординованих дій органів Національної поліції України та поставлених цілей. Встановлено, що важливим тактичним прийомом є реконструкція обстановки й обставин вчинення воєнного злочину.

9. Зазначено, що використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів набуло особливої актуальності за умов ведення бойових дій на території України. У зв'язку з цим органи Національної поліції України постійно стикаються з низкою проблем, таких як безпека, логістичне забезпечення, значне навантаження (значна кількість епізодів), брак досвіду, налагодження як внутрішньовідомчої, так і зовнішньої взаємодії (комунікації) з іншими підрозділами правоохоронних органів, створення нових інформаційно-аналітичних та криміналістичних баз даних, технічні проблеми (відсутність ефективного обладнання для розслідування таких злочинів), навантаженість спеціалістів та експертів щодо організації та проведення низки експертиз в Україні, відсутність спеціалізованих методик розслідування окремих воєнних злочинів (у зв'язку з постійним розширенням кола знарядь і засобів вчинення таких кримінальних правопорушень) тощо. Розв'язання цих проблем є можливим за умови узгоджених дій і налагодженого оперативного взаємного обміну інформації всіх правоохоронних органів та інших органів, що беруть участь у розслідуванні воєнних злочинів в Україні, постійне навчання, зі здобуттям нових знань і навичок, обміном набутим досвідом з колегами, міжнародна співпраця та допомога, постійна участь у міжнародних тренінгах, розроблення нових методик на основі вже здобутого практичного досвіду.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шевчишена К. П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283–290. URL: pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2022/40.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40>.

2. Шевчишена К. П. Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 599–602. URL: www.lsej.org.ua/12_2022/144.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/144>.

3. Шевчишена К. П. Окремі засади взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 4. С. 203–210. URL: nvrpp.in.ua/vip/2023/4/36.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.4.36>.

4. Шевчишена К. П. Окремі засади проведення слідчого експерименту під час розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 5. С. 324–332. URL: nvrpp.in.ua/vip/2023/5/55.pdf. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.53>

5. Шевчишена К. П. Стан наукових досліджень проблем розслідування воєнних злочинів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 83–88.

6. Шевчишена К. Особливості визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів в Україні. *KELM*. 2023. № 7 (59). С. 190–198. (Республіка Польща) URL: kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/11429. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.7.30>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Шевчишена К. П. Окремі засади використання спеціальних знань при виявленні та розшуку особи, яка вчинила воєнний злочин. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності та використання спеціальної техніки* : матеріали круглого столу, присвяч. тижню права (Дніпро, 6 груд. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 197–199.

8. Шевчишена К. П. Протидія незаконному обігу зброї, боєприпасів та вибухівки в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Актуальні проблеми правової науки в сучасних умовах* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (16 трав. 2019 р.). Кривий Ріг : ДДУВС, 2019. С. 167–170.

9. Шевчишена К. П. Окремі види шахрайських схем із криптовалютою. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ : НАВС, 2023. С. 319–321.

10. Шевчишена К. П. Призначення судових експертиз під час розслідування воєнних злочинів. *Становлення та розвиток наукових досліджень* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Дню науки (Київ, 19–20 трав. 2023 р.). Київ : ГО «Фундація науковців та освітян», 2023. С. 15–18.

11. Шевчишена К. П. Окремі засади взаємодії правоохоронних органів під час розслідування воєнних злочинів. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 17 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 174–182.

12. Шевчишена К. П. Огляд місця події під час розслідування воєнних злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 461–463.

АНОТАЦІЯ

Шевчишена К. П. Розслідування воєнних злочинів в Україні. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024.

У дисертації сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо розслідування воєнних злочинів в Україні. Досліджено ступінь наукового розроблення зазначеної проблематики, проаналізовано праці науковців, які стали теоретичною основою дисертаційного дослідження. Розкрито зміст криміналістичної характеристики злочинів цієї категорії. Розглянуто початковий етап розслідування воєнних злочинів. Схарактеризовано обставини, що підлягають встановленню під час розслідування воєнних злочинів. Визначено типові слідчі ситуації та розроблено програми дій слідчого на початковому етапі розслідування воєнних злочинів. Виокремлено особливості огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів і розроблено систему тактичних прийомів проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідків під час розслідування воєнних злочинів. Запропоновано рекомендації щодо порядку проведення слідчого експерименту під час розслідування воєнних злочинів. Досліджено особливості використання спеціальних знань і запропоновано пропозиції щодо підвищення ефективності правоохоронних органів з розслідування зазначеної категорії злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, війковослужбовець, розслідування, криміналістична характеристика, обставини, типові слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії, слідчий експеримент, огляд, допит, спеціальні знання, організація, тактика.

SUMMARY

Shevchyshena K. P. Investigation of war crimes in Ukraine. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminology; Forensic Examination; Operation Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

The thesis formulates theoretical provisions and practical recommendations regarding the investigation of war crimes in Ukraine. The degree of scientific development of the specified problem is studied, the works of scientists, which became the theoretical basis of the dissertation research are analyzed. The content of the forensic characteristics of crimes of this category is disclosed. According to the results of studying practice materials and interviewing respondents, the methods of committing the most common types of war crimes are determined: 1) intentional homicide and infliction of bodily harm; 2) torture; 3) rape; 4) the use of civilians to cover the military (human shields); 5) illegal deprivation of liberty; 6) deportation and illegal transfer, method of commission. Ways of covering up of war crimes of the russian federation in Ukraine: murder of persons (journalists, public activists and figures, etc.); mass burials (“fraternal bogils”); the use of mobile crematoria for burning people killed and tortured by the russian federation in Ukraine; demolition of damaged civil infrastructure;

information war – propaganda and disinformation. The initial stage of the war crimes investigation is considered. On the basis of the analysis of the opinions of scientists and the study of the investigative and judicial practice of law enforcement agencies, the characterization of the circumstances to be established and proven during the pre-trial investigation of war crimes, namely: the circumstances characterizing the event of the commission of a war crime (legal qualification), subject, time and place, method and means of committing the crime, information about traces of the crime; circumstances about the identity of the victim, witnesses, eyewitnesses, the identity of the applicant; circumstances about the identity of the criminal; circumstances about the intention, motive and purpose of committing a war crime; other circumstances (type and amount of damage caused, circumstances aggravating or mitigating punishment (Articles 66, 67 of the Criminal Code of Ukraine). A typical program of issues that must be consistently resolved by the pre-trial investigation bodies to establish the circumstances of the commission of war crimes is developed and proposed. Typical investigative situations by the type of war crime committed, the territory in which such crime is committed (territory that is not occupied, the territory where active hostilities were or are being conducted, de-occupied territories, occupied), victims (juveniles, minors and adults (women, man), objects of the committed crime, the method and means of criminal actions, the trace picture, the presence or absence of information about the identity of the criminal (criminals) and the proposed program of actions of the investigator during the investigation of war crimes are systematized. The features of the process of scene inspection during the investigation of war crimes are allocated and a system of tactical techniques for questioning the suspect, victim and witnesses during the investigation of war crimes is developed. Recommendations for the procedure for conducting the investigative experiment during the investigation of war crimes are proposed. The procedural and non-procedural procedures for involving specialists in various spheres of science, which effectively contribute to the investigation of war crimes are described. It is established that during the investigation of war crimes, the following examinations are appointed: military; explosive; trachological examination; examination of handwriting; portrait; linguistic; forensic medicine; forensic psychological; forensic psychiatric; forensic biological; molecular genetic; dactylographic expert examination; technical examination of documents, computer-technical; telecommunication systems, video and sound recording; engineering and transport; construction and technical; assessment and construction; road engineering; fire engineering; commodity science; soil science, land evaluation; ecological (engineering and ecological), etc.

Keywords: war crimes, serviceman, investigation, forensic characteristics, circumstances, typical investigative situations, investigative (search) actions, investigative experiment, inspection, questioning, special knowledge, organization, tactics.